

APROFITAMENT DIDÀCTIC DELS ARXIUS

ANGEL BENEITO LLORIS
FRANCESC X. BLAY MESEGUER

PLANTEJAMENT I JUSTIFICACIÓ

Ensenyar història i geografia ha esdevingut, als darrers anys, una tasca feixuga. No sempre els alumnes entenen bé algunes de les abstraccions o relacions que són necessàries per tal d'assolir un correcte aprenentatge, ni tampoc els continguts o la seua seqüència han estat sempre els més adequats. Moviments de renovació i estudis de tot tipus han buscat sortides a una situació que en alguns moments semblava poc menys que irreversible: ací, com en altres llocs, s'arribà a parlar de suprimir-les del currículum. Entre els intents alternatius i les investigacions psicopedagògiques, en aproximadament quinze anys s'ha generat un bon grapat de treballs que constitueixen ja un bon corpus documental al respecte. El Grup 13-16 com a capdavanter, les aportacions de Asensio, Pozo, Carretero, Domínguez, etc., així com les noves propostes curriculars vinculades a la reforma educativa amb les seues justificacions, entre altres, són actualment un bon punt de referència.

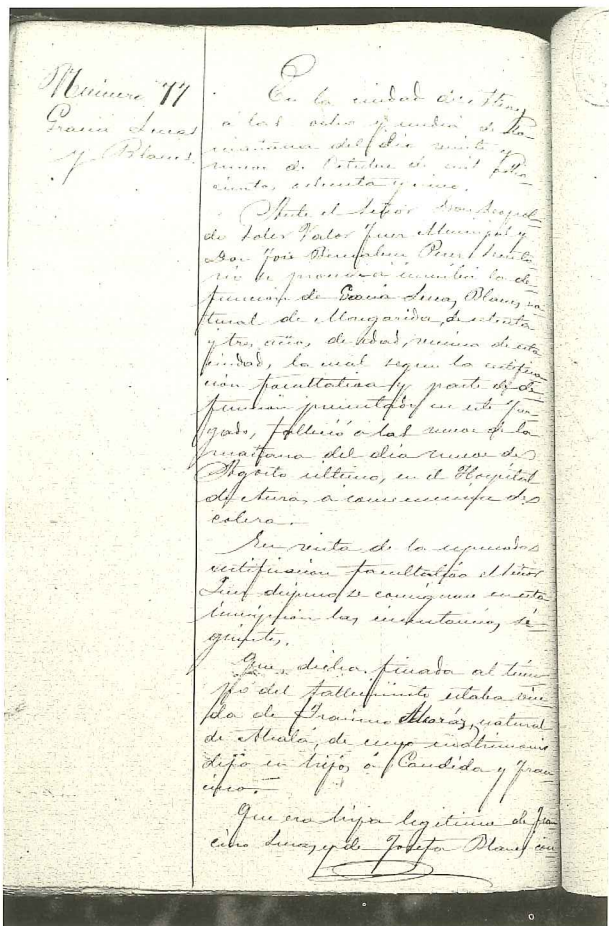
Per altra part, els canvis teòrics i metodològics que a les darreres dècades han anat introduint-se, junt a les transformacions socials i culturals, han propiciat així mateix que ni els professors ni els alumnes suporten una geografia purament «descriptiva» ni una història bàsicament «narrativa».

Els alumnes tenen dret, doncs, a esperar que totes dues matèries els ajuden a formular explicacions -i com més «científiques» millor- dels fenòmens socials situats en un espai i en un temps; en definitiva, la geografia i la història aspiren avui, agafant la frase de Reglà, a «comprendre el món». Des d'aquesta perspectiva, totes dues tenen una gran potencialitat formativa sobre els estudiants, per quan que pot desenvolupar millor tots aquells aspectes que formen part d'una preparació integral dels alumnes per a la vida en societat.

Els continguts que la LOGSE incorpora als currícula de «Coneixement del Medi» en Primària, i de «Ciències Socials, Geografia i Història» en Secundària Obligatòria pretenen assolir en línies generals aquests plantejaments, tant el dels problemes de l'aprenentatge, com el dels continguts més adients. Malgrat que en algun sector del professorat s'escolten crítiques al nou sistema educatiu, no sembla que siga aquest el costat més feble susceptible de ser torpedejat.

Potser una de les darreres aportacions del canvi d'orientació i metodològic, i que és a més a més perfectament aplicable a l'aula, és la coneguda com «Història Local». No és aquest el lloc de fer una història de la Història Local, però sí de recordar almenys

Registre Civil. Alcoi

l'excel·lent explosió que als anys vuitanta es va donar al País Valencià-la seua ona expansiva encara no ha acabat-, que tindria la seua màxima expressió en els diferents congressos comarcals i, sobretot, la seua «homologació» internacional a través de les diverses edicions dels col·loquis «L'Espai Viscut».

El lluminós pròleg del primer (1989) deixava clares les pautes teòriques i metodològiques: no és l'àmbit territorial de la recerca el que fa que la investigació pugua ser qualificada de «major» o «menor», sinó l'actitud científica, el punt de vista i la metodologia. General o local, l'objecte de la història sempre serà el mateix, la realitat social, encara que aplicant -com diu el pròleg esmentat- el microscopi o el telescopi. El nom que rep aquest tipus d'historiar, se'n diu «microhistòria». Com diu Furió (1994), la circumstància d'haver de reduir l'anàlisi en l'espai i el temps, «es veu recompensada per l'excelsa profunditat de l'anàlisi, gràcies a la multiplicat d'indicis, de petjades, de traces seguides».

La microhistòria en aquest sentit permet una nova aproximació a les fonts, i força -o possibilita, segons una fecunda interdisciplinarietat entre altres matèries socials, com per exemple l'antropologia, l'art o l'arqueologia industrial. És innegable el que deia

Febvre sobre l'atenció a tot tipus de fonts: per la forma de junyir els bous, pels eclipsis, una argolla, etc.; i podríem afegir: un campanar trencat, un assut, una sènia, un alcavó, una festa, una cançó, un costum, ... Els arxius ocupen en aquest plantejament un lloc privilegiat. Des de la pols dels arxius es pot, doncs, fer història local i propiciar correctes aprenentatges en matèria social.

Pel que fa a la seua aplicació a l'aula, també darrerament s'ha generat una bona literatura al respecte. Aconsellem, sense desmerèixer els altres, dos articles: el de Gavalrà (1991) i el de J. Prats (1996). Fins al conegut com a «decret de mínims» que regula els continguts (DOGV 6-4-92) de l'ESO se'n fa ressò del tema i en diversos apartats incorpora la història local com a instrument, camp i laboratori d'aprenentatge. Tant pel que fa als aspectes conceptuals, com als procedimentals o actitudinals, el decret aplega en els objectius i en els blocs de continguts respectius, aquests plantejaments, bé de forma explícita o com a simple referència.

Quins avantatges té la història local per a ser duta a l'aula?

Quins temes es poden abordar? La potencialitat formativa és indubtable. Encara que algú insinua que solament té un valor formatiu limitat a aspectes procedimentals -solament per a l'ensenyament del mètode històric-, per a nosaltres va més enllà.

Es pot aprendre història, geografia, antropologia, etc. i permet a més la transmissió d'actituds i valors (valorar el patrimoni, autoestima col·lectiva, actituds de recerca sobre el propi entorn, etc.). Pel que fa als temes possibles d'estudi, creiem que pràcticament tots són susceptibles de ser duts a l'aula. Per simplificar, podríem agrupar-los en tres blocs:

1) alguns esdeveniments de la «Història general» al poble o comarca (les formes d'ocupació del territori al segle XIII, les Germanies, l'expulsió dels moriscos, les Corts de Cadis, el liberalisme, la guerra civil, etc.);

2) temes «locals», però d'interès general (qüestions institucionals del municipi, activitats econòmiques, demografia, evolució urbana, etc.);

3) temes puntuals, però d'indubtable valor formatiu (fires i mercats, oficis tradicionals, sèquies i sènies, aigües potables i clavegueram, molins, almàsseres, hospitals, tradicions i festes, vida privada i quotidiana, etc.).

D'aquesta manera, els arxius tenen una gran potencialitat formativa, sobretot els més assequibles al professorat i als alumnes: els parroquials i els municipals (registre civil, arxiu històric, si n'hi ha, etc.), tot i que les tasques i les activitats a mamprendre poden tenir diferents nivells d'aprofundiment que passem a exposar breument.

APROFITAMENT DIDÀCTIC DELS RECURSOS ARXIVÍSTICS

I. Visita a l'arxiu

Aquesta es pot fer com en general es fan la majoria de les visites escolars a diferents indrets (museus, biblioteques, castells, etc.). És a dir, una visita «turística» amb o sense explicacions d'algun expert o del mateix mestre; els alumnes veuen el que hi ha, s'assabenten com i des de quan es conserven documents, comprenen la seua relació amb l'administració d'una col·lectivitat i el valor dels arxius per a conèixer la història dels pobles. Pot ser profitosa si s'aconsegueix atenció i explicació adient.

Més interessant pot esdevenir si es prepara a la classe la visita, despertant la curiositat pel que un arxiu és i guarda. Abans d'anar, cal que diferencien entre arxius administratius, històrics, parroquials, registres civils., assabentant-los sobre els distints tipus de documents que custodien, la finalitat per la qual foren elaborats i la informació que avui podem extraure d'ells; unes fotocòpies ens serviran per a exemplificar alguna que altra sèrie i perquè observen l'evolució de l'escriptura, l'ortografia, els diferents tipus d'idiomes emprats i identifiquen topònims, cognoms, carrers... pròxims i entranables per a ells. En aquest cas, la visita té més possibilitats d'èxit.

II. Material d'aula o de recolzament didàctic

Si, a més d'allò dit, decidiu emprar material arxivístic per a «il·lustrar» amb documentació local qualsevol explicació o perquè els vostres alumnes «completen l'estudi d'un determinat tema» mitjançant tècniques i mètodes propis de la investigació històrica, cert que podeu trobar-lo als arxius que teniu a mà. Us donem una petita informació del que hi ha a les sèries més importants i perquè podeu fer-les servir, tot i que cal tenir en compte les següents precaucions:

- no doneu material per donar, busqueu el més adient al tema exposat;

- no utilitzeu documents amb vocabulari o conceptes força complicats;

- no treballeu amb lletres difícils (l'objectiu no és que aprenguen paleografia), però introduïu-ne alguna amb abreviatures;

- eviteu l'ensenyament «transmissiu»;

- procureu no fer simples descripcions o recopilacions caòtiques de dades;

- fugiu, en la mida possible, de fer una història «localista».

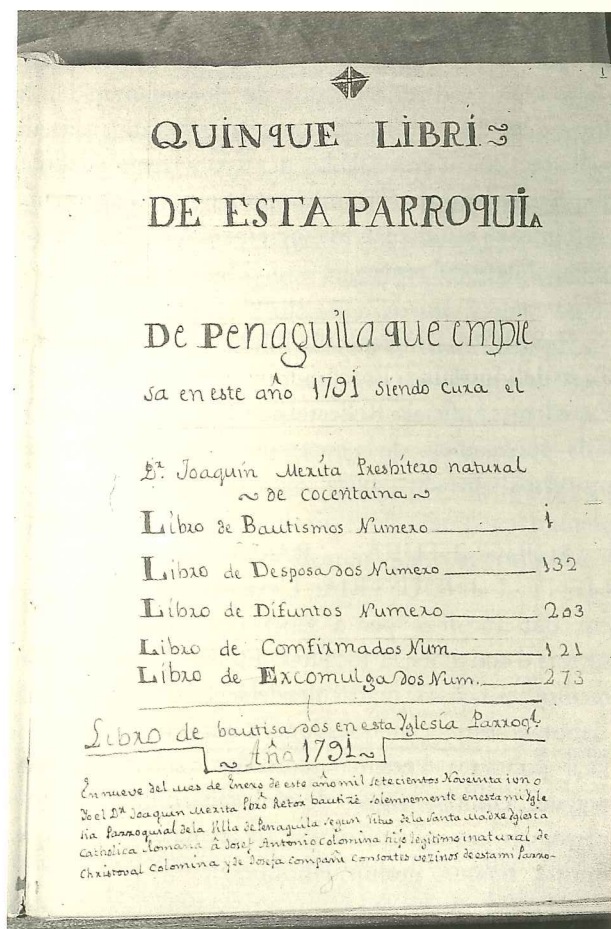
En definitiva, no s'ha de perdre mai de vista la connexió amb la història general, amb les xarxes conceptuals necessàries i, sobretot, amb l'ús del mètode científic.

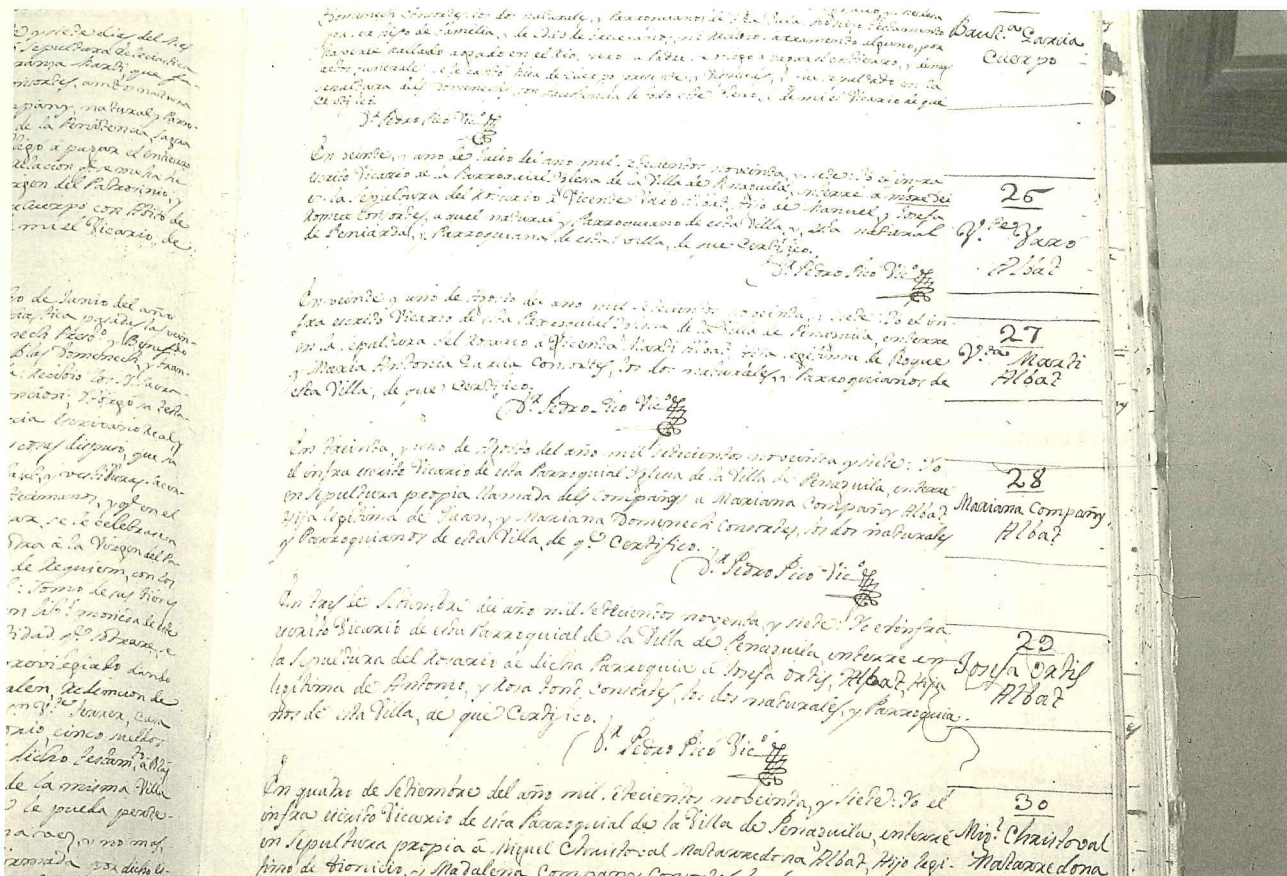
ARXIVS MUNICIPALS

LLIBRES DE CONSELLS CAPÍTOLS I ACTES:

Recullen totes les deliberacions i acords adoptats per l'alcalde i regidors en les diferents sessions celebrades. Els llibres d'Actes o d'Acords municipals del segle XIX són de fàcil lectura; podem trobar eleccions i nomenaments de càrrecs locals, plans d'actuació municipal, aprovació de reglaments, acords econòmics i urbanístics,...

CORRESPONDÈNCIA: Conjunt de cartes que recullen les múltiples relacions de l'ajuntament amb institucions, associacions i particulars. La documentació sol estar enlligallada sense ordenació temàtica ni cronològica pel que es fa laboriosa la seua consulta.

Defuncions 1797

FINANCES: Sota aquest epígraf trobem tot el moviment econòmic que genera un ajuntament. L'abundància d'aquest tipus de documentació i la dispersió de les partides que enregistren fan difícil la seua consulta, essent aprofitable per a conèixer la quantia i destinació de les partides pressupostàries, els pagaments, els ingressos municipals o l'increment que uns i altres tenen al llarg del temps.

JUSTÍCIA: Engloba els llibres i expedients de la Cort del Justícia, Procuradors, Ordres i Veredes i Expedients judicials. Reflecteixen les relacions judicials i de convivència de la comunitat: judicis de faltes, processos, presons, plets, delinqüència i ordre públic.

AGRICULTURA, RAMADERIA, ABASTIMENT I INDÚSTRIA: L'examen d'aquestes sèries ens pot aprofitar per a saber l'estat i l'evolució dels sectors d'activitat a la localitat. Els llibres que contenen recomptes, censos i matrícules del segle XIX, alguns d'ells elaborats mitjançant qüestionaris impresos, solen ser de fàcil lectura. Podem escorcollar sobre conreus, plagues, collites, aigües de rec, repartiment de terres comunals, censos agrícoles i de ramat, pasturatges, munts, boscos, molins, fàbriques,...

SANITAT I BENEFICÈNCIA: Apartat que

engloba la documentació generada per les institucions benèfiques sanitàries supeditades a l'administració municipal, i les decisions i mesures profilàctiques preses al llarg del temps per les juntes municipals de Sanitat i Beneficència. Podem trobar informació sobre centres assistencials, mesures sanitàries, epidèmies, vacunacions, cementiris, escorxadors,...

ENSENYAMENT: Documentació, sovint molt escassa, que ens parla del nomenament i cessació de mestres, pressupostos, despeses escolars, inventaris d'aula,...

QUINTES I POLICIA: Recull la contribució en espècies i persones que cada municipi aportava a l'exèrcit, així com les mesures que la comunitat prenia per a garantir l'ordre públic. Podem saber la relació de soldats que aportava la localitat, el sorteig de les quintes, voluntaris, policia municipal,...

CENSOS, PADRONS I CÈDULES: Documentació generalment de tipus estadístic que els ajuntaments elaboren per a conèixer el nombre i les característiques de la seua població. De fàcil lectura, els llibres i documents solen contenir informació anotada sobre matrius o qüestionaris ja impresos, per la qual cosa es fa necessari sistematitzar el seu buidatge.

Podem esbrinar la distribució de la població per edats, sexe, estat, oficis, carrers, anys d'aveïnament, sectors d'activitat o nivells d'instrucció.

ELECCIONS: Sèrie per la qual podem seguir l'activitat electoral del municipi: insaculació, acords juntes electorals, normatives, eleccions municipals, provincials o generals, partits polítics, nivell de participació ciutadana o resultats electorals.

REGISTRES CIVIL I PARROQUIAL

Amb la promulgació de la Constitució de 1869, el govern liberal publicà la llei del 17 de juny de 1870 que assentava les bases per a la creació de registres civils, annexos als jutjats municipals i de pau. Per la qual cosa, des de 1871 qualsevol municipi, per menut que fóra, disposava d'un registre de naixements, matrimonis i defuncions. Cal recordar que podem endarrerir en el temps la recerca: a l'arxiu de moltes parròquies podem trobar llibres de registre sacramentals, els quals anoten els bateigs, les defuncions i els matrimonis esdevinguts des de la seua fundació. La dificultat que entraña aquest material, l'un i l'altre, és el mètode de buidatge i la posterior elaboració i interpretació de les dades.

D'una partida de naixement o de bateig els alumnes poden extraure el nom, cognoms, sexe, data de naixement i nom dels pares i padrins. La de matrimoni ens diu la data de la boda, el nom, cognoms, lloc d'origen, ofici, edat i estat civil dels contraents i nom dels padrins. Mentre que la de defunció anota la data i la causa de l'òbit, nom i cognoms del difunt, domicili, estat civil i, si és casat o casada, nom dels fills i cònjuge.

III. Unitat didàctica

Un darrer nivell d'implicació consisteix a emprar el material que ens proporcionen les sèries abans esmentades per a elaborar una unitat didàctica enllestida i vàlida per si mateixa, amb fundamentació psicopedagògica, objectius generals, específics, temporalització, activitats, avaluació, ... on l'aprenentatge es desenvolupa mitjançant la superació

o l'afermament de les idees prèvies que té l'alumne, la construcció de conceptes significatius i la utilització d'hipòtesis pròpies de l'àrea, sota una actitud investigadora apropiada a l'entorn de l'escolar. Com a mostra, us proposem emprar el material documental que ofereixen les fonts locals per a enllestir una unitat o proposta d'investigació demogràfica aplicable al segon cicle de l'ESO; el grau d'implicació i el nivell d'aprofundiment conceptual, procedimental i actitudinal cal que l'acote cadascú.

La investigació pot esdevenir en preguntar als alumnes si creuen que augmenta o disminueix la població de la seua localitat i si poden saber el veïnat que tenia fa cents anys o a meitat del segle passat, quins eren els cognoms més freqüents, a què es dedicaven, on vivien, quants xiquets naixien al llarg d'un any, quants veïns es casaven o quants morien i de què, etc. La línia de recerca passa per saber si pensen que al poble hi ha registres o documents que anoten aqueixes coses, on s'hi troben, des de quan es conserven, si es poden consultar, si entendran la lletra i quina estarà la informació que podrà obtenir-se.

Anotades les idees i opinions dels escolars, cal organitzar una visita a l'arxiu, facilitant-los posteriorment la fotocòpia d'algun padró endarrerit -sols d'uns fulls-, les partides de naixement, de defunció i de matrimoni de l'any escollit i el nombre d'habitants que hi consta a l'IGN o a l'INE.

Per grups, acotaran la informació que ofereix cada partida, elaboraran models de fitxes que els ajude a sistematitzar l'escrutini, formularan hipòtesis de treball, seqüenciaran els passos que han seguit i anotaran les conclusions obtingudes emprant gràfiques que faciliten la comprensió d'allò exposat; tot i que, segons l'edat o el nivell d'implicació, sortiran idees prèvies, temes de recerca i hipòtesis de treball amb diferents nivells d'aprofundiment.

Com a mostra, s'adjunten els preconceptes que tenien els alumnes i els temes d'investigació que proposaren; els models de fitxes emprats per al buidatge de les actes i les que idearen per a sistematitzar la informació.

PRECONCEPTES I TEMES D'INVESTIGACIÓ PROPOSATS

Preconceptes: Naixen igual quantitat de xiquets que de xiquetes; tots els mesos tenen quantitats semblants de naixements. Moren igual nombre d'homes que de dones; l'estació més perillosa és l'hivern; moren abans de complir 45 anys. Es casen molt joves; més noces a l'estiu; tots dos són del mateix municipi.

Temes d'investigació: Cal saber els oficis més freqüents al poble. El nom i cognoms més emprats als registres i al cens de població. La distribució per sexes i mesos dels naixements. El sexe, l'edat, l'ofici i l'estat civil dels difunts; els mesos amb més i menys quantitat d'òbits; els diagnòstics més freqüents. La naturalesa i aveïnament dels contraents; l'edat, l'estat i l'ofici dels nuvis i la distribució mensual de les noces.

FITXES MODEL PER AL BUIDATGE D'ACTES

NAIXEMENTS		EQUIP	
Localitat			
Arxiu		Any	
Mes	Sexe	Nom i Cognoms	Altres anotacions

DEFUNCIONS				EQUIP		
Localitat						
Arxiu				Any		
Mes	Sexe	Edat	Estat	Diagnòstic	Ofici	Nom i Cognoms

MATRIMONIS				EQUIP		
Localitat						
Arxiu				Any		
Mes	Edat	Estat	Natural	Veí	Ofici	Nom i Cognoms

FITXES MODEL PER A SISTEMATITZAR INFORMACIÓ, EMETRE HIPÒTESIS I OBTENIR CONCLUSIONS

FITXA DEFUNCIONS		Any										
Localitat	Nombre d'habitants											
DEFUNCIONS												
Total homes	Total dones											
Menors d'un any	TOTAL GENERAL											
TAXA DE MORTALITAT												
Taxa mortalitat infantil	TMI:											
Taxa de mortalitat general	TMG:											
EVOLUCIÓ MENSUAL DE DEFUNCIONS												
	G	F	M	A	M	J	Jl	A	S	O	N	D
Xiquets												
Adults												
TOTAL												
MESOS AMB MÉS QUANTITAT DE DEFUNCIONS												
Infants	1	2	3									
Adults	1	2	3									
Hipòtesis:												
MESOS AMB MENYS QUANTITAT DE DEFUNCIONS												
Infants	1	2	3									
Adults	1	2	3									
Hipòtesis:												
MALALTIES ADULTS:	1	2	3									
MALALTIES INFANTILS:	1	2	3									
DISTRIBUCIÓ DE LES DEFUNCIONS PER EDATS I SEXE												
Homes	Anys	Dones	TOTAL	%								
		... 0 - 4 ...										
		... 5 - 9 ...										
		... 10 - 19 ...										
		... 20 - 29 ...										
		... 30 - 39 ...										
		... 40 - 49 ...										
		... 50 - 59 ...										
		... 60 - 69 ...										
		... 70 - 79 ...										
		... 80 - 89 ...										
Total												
Noms i cognoms més emprats:												
FORMULACIÓ D'HIPÒTESIS:												
COMPROVACIÓ PRECONCEPTES:												
CONCLUSIONS:												

FITXA NUPCIALITAT

Any .....

Localitat ..... Nombre d'habitants .....

Nombre total de noces .....

EVOLUCIÓ MENSUAL DE LES NOCES

G	F	M	A	M	J	Jl	A	S	O	N	D

MESOS AMB MÉS QUANTITAT DE NOCES: 1 ..... 2 ..... 3 .....

MESOS AMB MENYS QUANTITAT DE NOCES: 1 ..... 2 ..... 3 .....

Hipòtesis:

DISTRIBUCIÓ DE LES DEFUNCIONS PER EDATS I SEXE

Homes	Anys	Dones	TOTAL	%
		... 14 - 19 ...		
		... 20 - 24 ...		
		... 25 - 29 ...		
		... 30 - 34 ...		
		... 35 - 39 ...		
		... 40 - 44 ...		
		... 45 - 49 ...		
		... 50 - 54 ...		
		... 55 - 59 ...		
		... 60 - 64 ...		

Total

EDAT MÉS FREQUENT DE CASAR-SE

Solters		Vidus	
Homes	Dones	Homes	Dones

Total casats en primeres noces .....

Total segones i posteriors noces .....

Naturalesa i aveïnament homes .....

Naturalesa i aveïnament dones .....

Noms i cognoms més emprats .....

FORMULACIÓ D'HIPÒTESIS:

COMPROVACIÓ PRECONCEPTES:

CONCLUSIONS:

FITXA PADRÓ MUNICIPAL

Any .....

Localitat .....

Nombre d'habitants .....

Nombre total de noces .....

Nombre total de dones .....

DISTRIBUCIÓ DE LA POBLACIÓ PER EDATS I SEXE

Homes	Anys	Dones	TOTAL	%
	...	0 - 4 ...		
	...	5 - 9 ...		
	...	10 - 19 ...		
	...	20 - 29 ...		
	...	30 - 39 ...		
	...	40 - 49 ...		
	...	50 - 59 ...		
	...	60 - 69 ...		
	...	70 - 79 ...		
	...	80 - 89 ...		

Total

LLOC DE NAIXEMENT

Comarca ..... Comarca .....

Comunitat ..... Comunitat .....

SECTORS D'ACTIVITAT

Primari	Secundari	Terciari

NIVELL D'INSTRUCCIÓ

	Llegir	Escriure
Homes		
Dones		

Noms i cognoms més emprats .....

FORMULACIÓ D'HIPÒTESIS:

COMPROVACIÓ PRECONCEPTES:

CONCLUSIONS:

FITXA NAIXEMENTS

Any .....

Localitat ..... Nombre d'habitants .....

Total xiquets .....

Total xiquetes .....

Total naixements .....

Taxa de natalitat .....

EVOLUCIÓ MENSUAL DELS NAIXEMENTS

G	F	M	A	M	J	Jl	A	S	O	N	D

Mesos amb nombre de naixements ..... 1 ..... 2 ..... 3 .....

Mesos de concepció ..... 1 ..... 2 ..... 3 .....

Mesos amb menor nombre naixements ..... 1 ..... 2 ..... 3 .....

Mesos de concepció ..... 1 ..... 2 ..... 3 .....

Noms i cognoms més emprats: ..... 1 ..... 2 ..... 3 .....

FORMULACIÓ D'HIPÒTESI:

COMPROVACIÓ PRECONCEPTES:

CONCLUSIONS:

BIBLIOGRAFIA

- CANELA, Montserrat; CUÑE, Blanca; SALAT, Teresa, «El trabajo en el archivo. Técnicas de investigación histórica», en *Apuntes de educación. Ciencias Sociales*, núm. 29 (1988), pp. 11-12, editorial Anaya.
- CAPELLINO COTS, Francesc; ESCRIG FORTANETE, Joaquim, «Sense por a la pols. Com traure materials per a la classe dels arxius: un cas pràctic», en *Papers* (maig 1990), pp. 29-34.
- L'espai viscut. Col·loqui Internacional d'Història Local*, València, Diputació, 1989.
- GARCIA-BAQUERO LÓPEZ, Gregorio, «Archivos municipales y parroquiales. Su interés en las enseñanzas medias», en *Apuntes de educación. Ciencias Sociales*, núm. 27 (1987), pp. 13-15, editorial Anaya.
- GARCIA CABELLO, José, «El archivo», en *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 167 (febrer 1989), pp. 40-41.
- FURIÓ, Antoni, «Un assaig sobre les fonts de la Història Local», *Taller d'Història*, núm. 1 (1993), pp. 29-36.
- «L'espai local en la història. Sobre les fonts de la microhistòria», *Avui* (6-2-1994).
- GAVALDÀ TORRENTS, Antoni, «La historia local y comarcal en el diseño curricular. Aportaciones metodológicas y didácticas», en *Fuentes y métodos de la historia local. Actas*, Zamora, Instituto de Estudios Zamoranos «Florián de Ocampo», 1991, pp. 561-574.
- LUC, Jean-Noël, *La enseñanza de la historia a través del medio*, Madrid, ed. Cincel, 1981.
- PRATS CUEVAS, Joaquim, «El estudio de la historia local como opción didáctica, ¿destruir o explicar la historia?», en *IBER*.
- Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, núm. 8 (abril 1996), pp. 93-105.

